

MUSLIMAXON MUZRABOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti magistranti

AKADEMIK NAIM KARIMOV FAOLIYATIDA XX ASR O‘ZBEK ADABIYOTIGA CHIZGILAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada akademik Naim Karimovning mustaqillikdan keyingi ilmiy faoliyatining o‘ziga xos jihatlariga e‘tibor qaratilgan. Olimning aynan XX asr adabiyoti haqida olib borgan tadqiqotlari borasida atroflicha fikr yuritilgan. Ushbu kichik ilmiy tadqiqot ishida Naim Karimovning boshqa adabiyotshunoslardan farqli o‘laroq mavzuga yondashish usullari, metodlari, ilmiy topilmalarning ahamiyatlilik darajasini baholashda xronologik ketma-ketlikka qat’iy ahamiyat berishiga alohida to‘xtalgan. Maqolada qiyosiy metoddan foydalanilgan holda ikki va undan ortiq adabiy manbalar o‘zaro solishtirilgan va fikrlar dalillangan.

Kalit so‘zlar: adabiy jarayon, jadid adabiyoti, antalogik xarakter, milliy she’riyat, qiyosiy metod, dramaturgik ijod, milliy adabiyot.

Annotation: This article focuses on the distinctive aspects of academician Naim Karimov’s scientific activity after independence. It provides a detailed analysis of the scholar’s research specifically related to 20th-century literature. In this brief scientific study, special attention is given to how Naim Karimov, unlike other literary critics, strictly emphasizes chronological order in approaching the subject, in methods, and in evaluating the significance of scientific findings. The article employs a comparative method, contrasting two or more sources and supporting the ideas with evidence.

Key words: literary process, anthological character, national poetry, comparative method, dramaturgic creative, national literature.

O‘zbek adabiyotshunosligida egallagan o‘rni, ilmiy topilmalari va yozuvchilik mahorati bilan o‘ziga xos mavqega ega akademik, adabiyotshunos olim Naim Karimov XX asr o‘zbek adabiyotini har tomonlama mukammal o‘rgangan tadqiqotchilardan biri edi. Olimning aynan shu davr adabiyotiga oid amalga oshirgan tadqiqotlari, ilmiy yangiliklari xususida o‘z mulohazamizni bayon qilamiz. Bunda bosh qo‘llanma sifatida 2008-yilda chop etilgan “XX asr adabiyoti manzaralari” kitobidan foydalanamiz. Unda muallifning adabiyotshunos olimlar tomonidan ko‘p ham e‘tiborga olinmagan, tadqiq qilinmagan yoki har doim ham manbalarda uchrayvermaydigan ma’lumotlarga ko‘zingiz tushadi. Kitob o‘tkir nigoh bilan xolislik, daliliylik tamoyillari asosida yozilgani, faktlar aynan arxiv ma’lumotlari bilan asoslanganligi o‘qirman nigohlarini ayni zamon sarhadlaridan juda olis davrlarga olib bora oladi. Asar mutolasi davomida jadidlar hayotidagi aks etgan ma’rifat uchun kurash jarayonida ularning qo‘lidan tutgingiz keladi. Ma’rifatparvarlarga otilgan toshlarni qo‘lingizdagi bolg‘a yordamida mayda-maydalab oh solib yig‘lagingiz keladi. Fitratning o‘rgangan ilmidan bir piyolagina ichib siz ham ularday ma’naviy qudrat sohibiga aylangingiz keladi.

Naim Karimovning ushbu kitobi jasorat, g‘ayrat bilan yozilgan. Ustoz butun boshli XX asr adabiyotini, bo‘lganda ham ma’rifat, madaniyat olovlari yuksalib, ularning dushmanlar tarafidan

so'ndirishga harakat qilingan davrini katta yurak bilan yozgani inson o'y-fikr sarhadlarida cheksiz munozaralarga yo'l ochadi. Naim Karimovning "XX asr adabiyoti manzaralari" nomli kitobi uchun yozilgan so'z boshida Shuhrat Rizayev shunday fikr bildiradi: "XX asr adabiyoti manzaralari"... Dabdurustdan shunday sarlavhaga ko'zi tushgan tushunchalik odam bir seskanishi tabiiy. Hazilmi, butun bir asrluk – yuz yillik adabiyotni, yuz yil bo'lganda ham bashariyat tarixidagi eng murakkab, eng ziddiyatli, eng fojeiy va tafakkurning cheksiz imkoniyatlari kashf bo'lib, hayratomuz mo'jizalar yaralgan buyuk bir asrning qadim va ulug' bir xalqqa tegishli so'nggi yuz yillik adabiyotini tahlil doirasiga tortish va nomiga yarasha zalvorli umumlashmalar, xolis, teran falsafiy xulosalar qilish olimlik da'vosida ko'ksida urib yurgan har kimning ham haddi emas..." [2:1]. Shuhrat Rizayevning kitob haqidagi bu munosabati yuqorida biz aytib o'tgan fikrimizning isbotidir. Naim Karimov faqatgina jadid adabiyoti davrini o'rganish bilagina cheklanmasdan boshqa yana juda ko'plab iste'dodlarning ijodiy faoliyatiga mas'uliyat bilan munosabat bildirgan, ilmiy faoliyatdan to'xtamagan.

Muallif kitobga tartib berar ekan, shu davrgacha olib borgan izlanishlaridan kelib chiqadi va jamlanmadan o'rin egallagan yozuvchilarning hayoti va faoliyatini o'quvchiga u qadar ko'p ma'lum bo'lmagan nuqtalarga alohida e'tibor qaratadi. Naim Karimovning mavjud bo'lib o'tgan jarayonlar, jadidlar hayotidagi o'ta mashaqqatli yo'l haqida fikr bildirar ekan, oddiygina adabiyot ixlosmandi emas, balki tom ma'nodagi haqiqiy munaqqid, jadidshunos olim sifatida jarayonni baholaydi. Bunda mavzuga aloqador manbalarga tayanadi, arxiv ma'lumotlarini tizimli ravishda asos qilib keltiradi, tarixiy hujjatlar orqali jarayonlarni bir-biriga solishtiriladi va xulosa beriladi.

Ushbu risolaning boshqa qo'llanma va darsliklardan farqli jihatlaridan biri muallif biror mavzuni yoritishdan avval o'sha mavzuga aloqador, uni yanayam quvvatlantirib beradigan badiiy adabiyot namunalariga yuzlanadi. Va siz beixtiyor tushunasizki, keltirilgan parchalar go'yoki mavzu qahramonini bevosita tasvirlaydi. Misol uchun ustoz "Jadid adabiyoti asoschisi" nomli mavzu ostida Mahmudxo'ja Behbudiyning hayot va ijod yo'lini, qorishiq ziddiyatlarga boy jarayonlarni dabdurustdan o'z mulohazalari asosida boshlab ketmaydi. Bildirmoqchi bo'lgan munosabat obyektiga, avvalo, Navoiy nafasini purkaydi: "Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida bunday tanbeh bor: "Kimki umrini mardlar xizmati uchun sarflasa, umri o'tsa hamki, abadiy umr egasi bo'ladi. O'zingni shundaylardan uzoq tutma, boshing ketsa ham, shu muddaoni unutma. Umr bevafor, mardona hayot abadiydir" [2:20]. Mahmudxo'ja Behbudiy xuddi shundayin abadiy umr egalaridan biridir. Naim Karimov domla Navoiy ijod olamidan parcha keltirish orqali Behbudiy abadiy umr egasi deya baholamoqda. Haqiqatda ham Hazrat Navoiy aytganlari singari Behbudiy mardlar yo'lida boshi ketishini bilsa ham tanlagan maqsadidan chekinmadi, ma'rifat, ma'naviyat deya jon fido qildi. Yana qo'shimcha qilib ayta olamizki, bu o'rinda N.Karimovning leksikografiya maydonida ham kuchli qurollangan inson ekanligiga guvoh bo'lamiz. Dalil sifatida namunaga yuzlanamiz: "Bu tanbehdagi "mard" so'zi forscha bo'lib, inson ma'nosini anglatadi. Kimki inson nomiga munosib ish tutsa, u mard hisoblanadi" [2:20].

Mavzularni yoritar ekan, ustozning o'zgacha yondashuv usuli ham bor. Bunda N.Karimov domla o'zi bilan bog'liq o'tmish xotiralaridan namunalar keltiradi, natijada esa o'quvchining o'rganishi kerak bo'lgan tadqiqot obyektiga nazar tashlashida ustozning zikr qilib o'tgan o'tmish xotiralar boshlang'ich pillapoya vazifasini o'taydi. Bir vaqtning o'zida tadqiqot ostiga olingan jadidlarimiz faoliyatini o'rganish bilan birga ustozning umr bog'idagi yorqin xotiralardan bahramand bo'lamiz. Xuddi shunday ma'rifatparlik harakatining namoyandalaridan bo'lmish Xislat haqida ma'lumot berishdan avval quyidagi o'tmish xotiralaridan namuna keltiradi va asarning mazasini yanayam totli qiladi: "Bundan o'n besh-yigirma yil muqaddam Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyining O'zbek yozuvchilari arxivida ittifoq uch mo'ysafid va bir navqiron

san'atkorning suratini ko'rgan edim. O'shanda kaminani bu noyob suratdan ham ko'ra uning orqa tarafiga yozilgan quyidagi yodnoma so'zlari hayratga solgandi:

*To'ychi Hofiz surati o'rtodagi,
Bir ko'rishga muhtoj el dunyodagi.
Ovrupo g'ijjagi unda o'ng taraf,
Hojiyev ismi Muhammad bo Sharaf.
Yonma-yon chapda Nizomxon o'tturur,
Tanburin aylab namoyon o'tturur.
So'rsa: kim deb teppada turgan qarab,
Haybatullo xo'ja Xislatdur laqab.
Tarixi ming va uch yuz yil olmish edi,
Sozu xonish birla tong otmish edi.*

1941-yilning 10-noyabrida dunyoga kelgan shu surat va shu yozuv muallifi, XX asr boshlaridagi ma'rifatparlik harakatining ishtirokchilaridan shoir Xislatdir" [2:62]. Naim Karimov kitobni 2008-yilda nashr ettirgan bo'lsa, tahminan 1988-yillarda yuqorida keltirilgan qimmatli manbaga ko'zi tushadi. Xislatni nafaqat shoir, ijodkor sifatida, balki surat chizishga ham iqtidori bor inson o'laroq gavdalandiradi ustoz bu mulohazalari bilan.

Ushbu qo'llanmada Akademik N.Karimov jadidlar haqida so'z borar ekan, davriylik nuqtayi nazaridan Mahmudxo'ja Behbudiy hayot yo'li, xalqimizning zang bosgan ongini tozalash uchun olib borgan ishlarini hamda uning sirli o'limi bilan aloqador masalani atrofficha yoritadi. Tadqiqotchilar tomonidan bildirilgan mulohazalarni ketma-ketlikda, asosli va asossizga ajratilgan holda berib boradi. Ichi g'ovak, qo'lga ilinmas dalillarni ham ochiq-ravshan ko'rsatadi va ko'tarilgan mavzu so'ngida javob sifatida haqiqatga yaqin mulohazani bildiradi. Mahmudxo'ja Behbudiy haqida to'plagan, bizga yetkazmoqchi bo'lgan ma'lumotlarini quyidagi sarlavhalar ostida bayon qiladi: "M.Behbudiy hayotiga bir nazar", "Behbudiyni so'nggi kunlari", "Fojia arafasida", "Behbudiy qayerga va nima maqsadda bormoqchi bo'lgan?", "Behbudiyni kim o'ldirgan?", "Yana komissiya xulosalariga qaytsak", "Behbudiy qayerda dafn etilgan?", "Behbudiy qayerga bormoqchi edi?"...

Tadqiqotlarning juda ko'pchiligida M.Behbudiy Buxoro amirligi tarafidan o'ldirilganligi aks etadi. Ammo N.Karimov domla xorij jurnallariga ham e'tiborimizni qaratadi va ulardan iqtiboslar keltiradi. "Behbudiyni kim o'ldirgan?" degan savolga yakuniy javob sifatida Abdurauf Fitratning: "Sovet hokimiyati Behbudiyni Buxoro amirining qo'li bilan o'ldirgan" [2:55], degan fikrini keltiradi.

Buyuk ma'rifatparvar Behbudiy Turkiston o'lkasida mudrayotgan, jaholat pardasi ko'zlari ni ko'r qilgan xalqni uyg'otish uchun butun boshli hayotini kunda ostiga tashladi. Ammo uning ortidan qolgan shogirdlari ustozining hatto qabrini ham topa olmasdan achchiq armon-u qonli ko'zlar bilan she'riy yo'sinda dardini to'kib soldilar. Cho'lpon Behbudiya atab yozgan she'rida quyidagi satrlar bor:

*Amalimning yulduzikim ko'z tikdi
Qora, jirkanch, o'lim qoni yerlarga.
Savol berdim: "Yo'qotganim qayda?" – deb
O'zimni ham yutmoq bo'lgan yerlarga.*

Bu yerda Cho'lpon yo'qotganim qayda deb Behbudini aytmoqda. Behbudiy buyuk ustoz, yo'l boshlovchi edi. Mayoq singari ma'rifat uchun kurash maydoniga ot surayotganlarga "Olg'a" deya da'vat etardi. Afsuski, o'sha yo'qotilgan insonning qabri ham aniq emas! Axir farzand biron joyi og'risa, kimdandur qo'rqa onasi bag'riga intiladi. Onasining bag'riga boshini qo'yib, yig'lab dardini yengillatadi. Cho'lpon-u Fitrat singari ustozidan ajralgan insonlar uchun boshini qo'yib dardlarini to'kib yig'lashga, oh tortishga nahot ustozining qabri topilmasa. Ana jaholat, millatni yanchishning eng jirkach ko'rinishi. Cho'lpon shu to'rtlikda o'z hayoti xususida ham oldindan sezgan, bo'lishi mumkinligiga ko'zi yetgan, atrofidagi ziyo ulashishdan tolmagan shaxslarning – ustoz Behbudiy singari qay ahvolga tushayotganini his qilgan. Ochiqchasiga kelgusida ro'y berishi aniq bo'lgan hodisani "O'zimni ham yutmoq bo'lgan yerlarga", deya taqdirini ro'y-u rost aytdi qo'ydi. Qonga botirilgan zamin Cho'lponni ham vaqtidan ancha ilgari bag'riga oldi.

Beshafqat hukumat mashinasi hatto ustozining qabrini ham shogirdlaridan pinhon tutdi, jaholatning zarbasi bir ulug' insonni tamoman yo'q qilishga kirishgan edi...

N.Karimov domla ilm ahli oldida turgan muhim masalalarni birma-bir sanab o'tadi. Bu uslub o'qirmanni bir vaqtni o'zida kitobdagi umumiy ma'lumotlardan tashqari ustoz mavhum deya muhrlab ketgan manba bilan qiziqishga ham undaydi. Balki, shunday metod orqali ustoz yashirin xazinani bo'lajak tadqiqotchilarga qidirib topishni ham yuklaganday bo'ladi. Kitobda quyidagi fikrlar bor: "XIX asr oxiri – XX asr boshlarida shakllangan adabiy muhit Sidqiy Xondayliqiy, Kamiy, Tavallo, Xislat, Miskin singari zabardast shoirlardan iborat bo'lib, ularning har biri jadid adabiyotining muhtasham imoratiga o'z "g'isht"larini qo'ygan. **Afsuski, bu adabiy muhit va uning namoyondalari haqida Mo'minjon Muhammadjonov (Toshqin)ning Toshkent shoirlari to'g'risidagi katta ilmiy qimmatga molik risolasi mavjud bo'lishiga qaramay, bu risola hanuzga qadar e'lon qilinmay keladi...**" [2:76].

Naim Karimov mazkur kitob ustida ishlar ekan, o'zigacha tadqiqot sifatida o'rganilgan ishlarga ham razm soladi. Ulardagi ayrim joylarni ishonchli va ishonsiz singari tarmoqlarga ajratadi. Haqqoniylik tamoyili asosida kitobdan joy olgan har bir ijodkorga munosabat bildiradi. Shunday holatlardan biri Po'latjon Qayumiyning "Tazkirayi Qayyumiy" risolasi bilan bog'liq o'rinlarda tasdiqlab o'tadi. P.Qayyumiyning o'zi haqida dastlabki taassurot hosil qilish uchun Qo'qon DPI dotsenti Qodirova M.S.ning "Tazkirayi Qayyumiy" – Qo'qon adabiy muhitini o'rganishda muhim manba" nomli maqolasining ayrim joylariga yuzlanamiz: "Tazkirayi Qayyumiy" asaridagi asosiy qismni Qo'qon adabiy muhiti bilan bog'liq materiallar tashkil etadi. Bu adabiy muhit bilan bog'liq adabiy manbalar Po'latjon Qayyumiyga qadar ham mavjud edi. Ularning eng mashhuri va kattasi "Majmuai Shoiri Umarxoniy" asaridir. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, Qo'qon adabiy muhiti haqidagi yaxlit ilmiy farazlar, analitik kuzatishlar, shoirlar va ularning asarlari borasida antalogik xarakterdagi materiallar bir yerda jamuljam bo'lgan birinchi asarni aynan Po'latjon domla yaratdi. Va bu asar ushbu "Xo'qand tarixi va uning adabiyoti" hamda u asosida yaratilgan "Tazkirai Qayyumiy"dir" [4.].

Yuqoridagi maqoladan keltirilgan namunadan qisqacha xulosa ma'lum bo'ladiki, demak, "Tazkirayi Qayyumiy" Qo'qon adabiy muhiti haqida yaratilgan ilk antalogik xarakterdagi muhim manba. Ammo N.Karimov bildirgan munosabatga ko'ra asar xato va kamchiliklardan xoli emas va aynan shu haqida quyidagi xulosasini beradi: "Yusuf Saryomiy to'g'risidagi so'zlarni istisno qilganda "Tazkirayi Qayyumiy"da berilgan aksar ma'lumotlar, afsuski, haqiqatdan ancha uzoq" [2:86]. N.Karimov ustoz tazkiradagi aksar o'rinlar haqiqatdan uzoq deydi, ammo ularni birma-bir sanab o'tishdan ko'ra o'zidagi bor dalillarni o'quvchiga taqdim etishni afzal yo'l deb biladi va Tavallo hayot yo'li haqida ma'lumot beradi.

N.Karimovning “Milliy uygʻonish davri adabiyoti” vakillari ichida eng koʻp toʻxtalgan va batafsil maʼlumot bergan ijodkor Abdurauf Fitratdir. Uni tom maʼnoda qomusiy olim, diapazoni keng ijodkor sifatida baholaydi. N.K Fitrat mavzusidagi munosabatlarini quyidagi sarlavhalar ostida birlashtirib xulosalarini bildiradi. Bular: “Hayoti va ijodi sahifalari”, “Fitrat va Botu”, “Fitrat dramaturgiyasiga bir nazar”. Botuning Fitrat haqida bildirgan va arxiv maʼlumoti sifatida saqlanib kelinayotgan manbalardan shu narsa ayon boʻladiki, oʻsha davrlarda milliy sheʼriyat, milliy adabiyot, milliy mafkura uchun kurash olib borgan eng buyuk insonlardan biri Fitrat edi. Fitratning Botudan tashqari Elbek va Choʻlponga ham ishonchi baland edi. Maʼnaviy koʻpriki mustahkamlash, xalq orasida milliy gʻoyani rivojlantirish uchun 1922-yilda Fitrat “Oʻzbek yosh shoirlari” nomli toʻplamni tayyorlaydi. Bu toʻplam “Chigʻatoy gurungi” tashkiloti tugallanishidan avval shoirlarning birlashuv yoʻlida odim otayotganini ramziy maʼnoda ifodalashning bir yoʻsini edi. Toʻplamdan yuqorida nomlari zikr etilgan Fitrat bilan birgalikda Choʻlpon, Elbek, Botuning ham sheʼrlari jamlanadi. Naim Karimov ilmiy maktabi vakili, davrimiz olimasi Shahnoza Nazarova aynan shu kitobni asl manbadan oʻqigan holda 2023-yilda nashr ettiradi. Nashrga tayyorlovchi kitob haqida quyidagi munosabatlarini bildiradi: “Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy Kutubxonasi nodir qoʻlyozmalar boʻlimida “Oʻzbek yosh shoirlari” nomli noyob bir kitob saqlanadi. Bu sheʼrlar toʻplami 1922-yilda Toshkentdagi “Turkiston davlat nashriyoti”da chop etilgan boʻlib, 105 sahifadan iborat. Mana shu moʻjaz kitob Turkiston xalqlari uchun bir yorugʻlik, bir najotdek qabul qilingan, yonib turgan choʻgʻdek qalblarni oʻrtagan, koʻkrak choʻntaklarda, yurak ustida saqlangan, taqiq zamonlarida boʻlsa sheʼrlar yuraklarga koʻmilgan-u, kitoblar chordoqlar-u qabrstonlarga yashirilgan. Qoʻrquv ostida yer ostiga kirgan bu kitoblar hali ham yer qavatlaridan sado berib turadi” [5:5]. Kitob nashr etilgandan soʻng kitobxonlar qimmatli manba bilan toʻlaqonli tanishib chiqish baxtiga muyassar boʻldi. Kichik ilmiy maqolamizda ustoz N.Karimov domlining XX asr adabiyoti xususida yuritgan mulohazalariga qoʻshimcha sifatida quyidagi sheʼriy parchani keltirdik va tahlil ostiga oldik. Fitratning kitobdan joy olgan “Shoir” nomli sheʼri 1920-yil 24-martda yozilgan:

Shoir

*Tabiatdan sirli, teran maʼnolar,
Tiriklik-chun ochiq, toʻgʻri, chin yoʻllar
Izlar – topar, oʻzi uchun saqlamas.*

Unlarni

*Yoz gulining yaprogʻudan toʻqulgʻan
“Soʻz”lar bilan oʻrab bizga topshirar.*

Shoir

*Ishq bogʻining tentak, singirli, yongʻan
Bulbulidir. Bashariyat dunyosin
Kichik, nozli qanoti uzra qoʻyar,
Koʻklar sari yuksaltgani talpinar... [5:21]*

Ushbu keltirilgan parchada Fitrat shoirlik maqomini juda ulugʻ baholaydi. Tiriklikdan asl koʻzlangan maqsad toʻgʻri va chin yoʻllardir. Bu yoʻllar, albatta, shoirlik orqali bosib oʻtiladi. Yaʼni shoir xalqqa tiriklikning asl maʼnosini anglatadi. Maqsadi yoʻlida izlashga tushadi. Zotan, topilgan topilmani oʻzida saqlagan shoir shoir emas. Fitrat uchun oʻsha davrdagi topilma xalqning maʼrifat bilangina ozodlikka, hurlikka chiqishi edi. Xalqni ilmdan boshqa vosita qoloqlikdan, turgʻunlikdan xalos qilmas edi. Yana Fitrat sheʼr davomida aytadiki, shoir topilmani yoz gulining

yaprog'idan to'qilgan so'zlar yordamida xalqqa topshiradi. Shoir ishq bog'idagi ham tentak ham sirli va shu bilan birgalikda yonib turguvchi bulbuldir. Shu bulbul bashariyat dunyosini kichik, nozli qanoti uzra qo'yadi va ko'k sari parvoz qiladi. Nazarimizda, Fitrat jajji, kichik bulbul sifatida xuddi o'zini tasvirlayotgandek. Fitrat ham shu bulbul singari katta maqsadni amalga oshirish yo'lida yo'lga otlangan, parvozlarga shay. Shoirlik maqomini bulbulga qiyoslash juda go'zal o'xshatishlardan biridir. Shoirlik yo'li tiriklik olamidagi eng to'g'ri, chin yo'l. Shu yo'lda ekanligi sabab ham bulbullar umri uzoqqa cho'zilmadi. Ma'naviyat fidoyilari jaholatparastlar tomonidan ommaviy qirg'inga uchradi. To'plamda Fitratning jami 14ta she'ri bor va bu "Shoir" nomli she'ri 9-raqamni egallagan. Fitrat o'z she'rlarida ma'lum o'xshatishlar orqali ichki ruhiy holatini ifodalagan go'yo. 1920-yil 14-martda yozilgan "Parcha" nomli she'rida ham shu yo'ldan boradi.

Naim Karimov "XX asr adabiyoti manzaralari" nomli kitobida turk mafkurasi va o'zbek mafkurasi orasida farq katta ekanligini, Fitrat buni millatiga anglatish yo'lida ziddiyatlararo qolganini ifodalaydi. O'zbeklarning ozodlik, ma'naviy yetuklik yo'lida o'z g'oyasi bo'lishi kerakligi uchun yonib kuyadi. Yaxshisi, Botuning quyida keltirgan aniq ma'lumotiga yuzlanamiz: "...Fitrat o'sha vaqtda chig'atoy tili va chig'atoy adabiyotini targ'ib qilardi. Aksar o'quvchilar turklar ortidan ketgani uchun ular Fitratni xush ko'rishmas, turk muallimlari ham u bilan yaxshi munosabatda emas edilar" [2:111]. Hatto kitob mutolasi davomida M. Abdurashidxonov tarafdorlari va jamoasi Fitratga bir necha bor suiqasd qilganlarini ham bilib olamiz. Bu jarayonlarning barini inobatga olib Fitrat quyidagi gapni aytgan bo'lsa ham ajab emas: "Miya o'zgarmaguncha boshqa o'zgarishlar negiz tutmas!". Fitratni o'ziga tom ma'noda ustoz sifatida qabul qilgan Botu ustozining barcha topshiriq va vazifalarini og'ishmasdan bajarishga urunadi. Topshiriqlarning ichida nafaqat xalq ongini o'zgartirishga qaratilgan ma'naviy, ma'rifiy topshiriqlar, balki sisosiy vazifalar ham bor edi. Ustoz shogird munosabatlari shu darajada o'rnatiladiki, 1926-yil "Inqilob" jurnalida ikkala ijodkorning bir-biriga javob tarzida yozilgan "Mening kecham" va "Mening kunduzim" nomli she'rlari chop ettiriladi. Ustoz Naim Karimovning ushbu kitobida Fitratning "Mening kecham" nomli she'ri quyidagi matn holatida berilgan. Biz bu o'rinda qiyosiy metoddan foydalangan holda yosh olim Shahnoza Nazarovaning monografiyasidan aynan o'sha she'rning matnini ham keltiramiz. Dastlab, "XX asr adabiyoti manzaralari" nomli kitobdagi she'riy parchaga qaraymiz:

*...Shunday kechalarni sevaman men,
bunda yugurish yo'q,
so'rg'ilish yo'q.
Yurmoq-da, oldamoq-da ko'rulmas;
yolg'uz ko'runish,
soxta kulish yo'q.
Yov shakli ko'zimdan ko'p uzoqda.
Do'stlar esa undan-da yiroqda.
Shunday kechadan o'rgulaman men [2:114].*

Ushbu she'riy parchada quyidagi mavhum, tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlar bor. Bular: "so'rg'ilish" va "oldamoq". She'rning to'liq matnida Fitrat dastlab kech tushganini, butun mavjudotlar tinib-tinchiganini, qushlar boshlarini egib, orom uzra yuzlashganini ifodalaydi. Hatto, tog' g'avdali uylar, qo'noqlar va saroylar ham qorong'ulik ichida butun dabdabasidan ayrilgan, insonlar-da tingan. Yolg'iz qorong'u uyning bir chetida Fitratning ikki narsasi yonish bilan band. Biri sham, biri esa shoirning ko'ngli...

Shunday mazmundagi satrlardan keyin Fitrat kechalarni nima uchun sevishini ifodalaydi. Bu kabi kechalarda yugurish yo‘q, so‘rg‘ilish yo‘q. Savol tug‘iladi: yugurish tushunarli, ammo so‘rg‘ilish nima? Yurmoq ham, oldamoq ham ko‘rinmaydi. Oldamoq nima? Sh.Nazarovanning “XX asr boshlari o‘zbek she‘riyatining yangilanish tamoyillari” nomli monografiyasida she‘rni asl matndan o‘qigan holda quyidagicha keltiradi:

*Shunday kechalarni sevaman men,
bunda yugurish yo‘q, **so‘rulush** yo‘q:
Yurmoq-da, **adashmoq**-da ko‘rulmas;
yolg‘on ko‘runish, soxta kulish yo‘q:
Yov shakli ko‘zimdan ko‘b uzoqda.
Do‘stlar esa undan-da yiroqda.
Shunday kechadan o‘rgulaman men! [3:167]*

E’tibor berganimizdek kichik she‘riy parchaning o‘zidayoq ikkinchi matnni ko‘rib, solishtirib ayrim kalimalarda tafovut borligini sezamiz. Manbalarning bir-biriga qiyoslanishi, solishtirib o‘rganilishi yangi eshiklarni ochadi. She‘r mazmuniga e’tibor beradigan bo‘lsak, lirik qahramon shunday kechalarni sevadi... Bunda biron maqsad uchun yugurish, tinimsiz harakat qilish yo‘q. So‘rulush yo‘q. So‘rulush inson vujudidagi kuch, g‘ayratning ko‘chma ma’noda jamiyat tarafidan so‘rib olinishi. Ya’ni Fitratning tomlarida oqayotgan ma’rifat, yangilanish, o‘zgarish yo‘lidagi kuchi, energiyasi ruhan sindirilish, jismonan yo‘q qilinish orqali jamiyatning o‘sha davrdagi qora qatlami tarafidan, hukumat tarafidan ko‘p bora amalga oshirilgan. Huddi shu holat shoirona tilda birgina so‘z – so‘rulush bilan ifodalanmoqda. Shoir sevadigan kechalarda yurmoq ham, adashmoq ham ko‘rinmaydi. Eng asosiysi bunday kechalarda yolg‘on ko‘rinish, ikkiyuzlamachilik va soxta kulgi yo‘q. Inson asli qanday bo‘lsa o‘zligini qobiqqa o‘ramasdan shundayligicha namoyon etadi. O‘z davrida Fitrat singari jadidlar ortidan pichoq urganlar, uning g‘oyaviy qarashlarini noto‘g‘ri tabdil qilganlar ko‘p bo‘ldi. Biqiq jamiyatni yangi tong havosidan bahramand etish uchun har bosilgan bir odimga qattiq zarba bilan javob qaytdi. Bularning bari Fitrat uchun yov nomi ostida birlashuvchi kishilar edi. Shoir she‘rda xuddi shunday yov shakli ko‘zimdan uzoqda va afsuski, do‘stlar esa undan-da yiroqlarda. Bu joyda Fitrat ruhiy olamida yolg‘izlik, darmonsizlik kayfiyati seziladi go‘yo.

Naim Karimov domla kitobning “Fitrat dramaturgiyasiga bir nazar” nomli kichik mavzusi-da adabiyotshunos, manbashunoslar oldida turgan, bajarilishi kerak bo‘lgan ayrim masalalarni sanaydi. Shulardan biri quyidagicha: “Adibning “Abulfayzxon” tragediyasi Toshkent va Qarshi teatrlarida sahna yuzini ko‘rdi. Ammo Fitratning ham, Cho‘lponning ham, hatto Abdulla Qodiriy-ning ham ko‘p jildlik asarlari nashri hanuzgacha to‘la amalga oshirilmagan. Shuning uchun ham tadqiqotchilar bu buyuk adiblarning ijodiy yo‘lini yaxlit adabiy hodisa sifatida tekshirish imkoniga ega emaslar” [2:116]. Bu ma’lumotdan shu ayon bo‘ladiki, o‘sha davrda adabiyotshunosligimiz oldida bajarilishi kerak bo‘lgan muhim vazifalar bor edi. Yuqorida nomlari qayd etilgan ijodkorlarning ko‘p jildlik asarlarini nashr etilishi va ularni yaxlit, tizimli holda o‘rganishimiz kerakligi, adabiy hodisa sifatida tahlil ostiga olishimiz zarurligi xususida ilm ahlini mavjud muammolarga chorlaydi. Yillar o‘tib mavjud muammo o‘z yechimini topdi va yuqorida nomlari zikr etilgan ayrim ijodkorlarning ko‘p jildlik asarlari chop etildi.

Naim Karimovning Fitrat dramaturgiyasi borasida e’tiborni tortadigan bir qarashi ham borki, bu bilan tanishgan inson beixtiyor ustozning bildirgan munosabatini o‘rganib haqiqiy tanqidchi va adabiyotshunosligiga qoyil qoladi. Asarlar tahlilida siyosiy bilimdonlik, zamon va makon uyg‘un-

ligini birlashtira olish keng doiradan turib munosabat bildirishga yo'l ochadi. Keling, yaxshisi kitobni o'zidan namuna keltiramiz: "*Qon to'kma'kdan bezdim. Akamni o'ldurdim. Ko'p do'stlarimni o'ldurdim. Meni bir ota kabi asrag'an Farhod otani boshini oyoqlar ostida ko'rdim. Uf...ko'zlarim qong'a to'ldi*", deydi Abulfayzxon. Fitrat ana shunday yovuz hukmdor obrazini yaratish bilan sovet davlati rahbarlarining qonli 1937-yil sari shahdam odimlar bilan ketayotganini bu fojiali voqealardan 14 yil ilgari podsho nutqi orqali bashorat qilib beradi. Tragediyadagi Abulfazyxon obrazida biz qon bilan sug'orilgan mustabid tuzum daraxtini va bu daraxtni "parvarish qilgan" Stalinni ko'rmay ilojimiz yo'q" [2:129].

Naim Karimovning ilmiy pedagogik yondashuvlaridan o'ziga xos bir jihati shuki, barchamiz bilgan, qulog'imizga singan voqea-hodisalar tafsilotiga qayta-qayta to'xtalmaydi. Aksincha biz ilgari uchratmagan, o'quvchi uchun yangilik bo'la oladigan tafsilotlarni o'rta tashlaydi. Bu ilm yo'lida izlanish olib borayotgan har bir yosh tadqiqotchi uchun namuna bo'lgulik holat, nazari-mizda. Xuddi shunday Hamza haqida ham to'xtalar ekan, geografik nuqtayi nazardan Hamzaning Namangan yoki chet el safari bilan aloqador voqealar tizimiga emas, balki ijodkorning Toshkent bilan bog'liq voqealari, siyosiy jarayondagi ishtiroki xususida to'xtaladi. Va muallif buni Toshkentda yashagan yillari juda kam o'rganilgan deya izohlab o'tadi. Olim Hamzaning Toshkentga yo'l olishi va u yerdagi qizg'in adabiy muhit bag'riga singishi, ilg'or ma'rifatparvarlardan biri bo'lishini Buxoroda sunniylar va shialar janjali bilan bog'laydi. Uning fikricha, ehtimol, Buxoroda bunday vaziyat bo'lmaganda Hamza tinchgina shu yerda qolib, tahsil olgan, diniy bilimini mukammallashtirish bilan shug'ullangan bo'lar edi, deydi. Tag'in ham Yaratganning yolg'iz o'zi biladi deya fikriga yakun yasaydi. Bu yerda ko'rinadiki, adabiyotshunoslik faqat nazariya va badiiy asar tahlili bilan ishlash emas, balki sabab va oqibatlar ichida o'zaro bog'lanishni topa olish ham kerak deganidir. N.Karimov tarixiy jarayonning ijodkorlar hayotidagi o'rnini xronologik ketma-ketlik bilan daliliy asoslar ila ifodalaydi.

Ustoz N.K. "Hamza va Munavvar qori Abdurashidxonov" nomli mo'jaz mavzuda Hamzaning ijodiga jadidchilik g'oyalarining kirib kelishida Munavvar qori Abdurashidxonovning aloqasi bor deya izohlaydi. Yozishmalaridan bir ikki maktubni namuna sifatida ham keltiradi. Hamza yozib tugatgan pyesa va badiiy ijod namunalarini chop etishdan avval ustoz sifatida tan olgan insoni Munavvar qori Abdurashidxonovga jo'natadi. Ustozi shogirdiga tuzatishlar va to'g'ri yo'nalishlarni aniq-ravshan belgilab maktublar ham yozadi.

Maqolamizda yakuniy xulosa sifatida shuni ayta olamizki, Akademik Naim Karimov olib borgan tadqiqot ishlari yosh izlanuvchilar uchun mayoq vazifasini bajara oladi. Mayoqqa qarab biz yetishib chiqayotgan bo'lajak olim va olimalar o'z manzilibimizni belgilab olamiz, ustozning ilmiy muammolarni yechishda o'ziga xos yondashuvlarini o'qib, o'rganib tajriba to'playmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. *Адабиётишунослик лугати*. – Тошкент *Akademnashr*; 2013. – B.170
2. Наим Каримов. *XX аср адабиёти манзаралари*. – Тошкент: *O'zbekiston*, 2008.
3. Назарова Ш. *XX аср бошлари ўзбек шеърятининг янгилини тамойиллари*. – *Toshkent: Akademnashr*; 2022.
4. Экономика и социум N7(86)2021 Qodirova M.S., *filologiya fanlari nomzodi dotsent Qo'qon DPI*.
5. Nazarova Sh. *Jadid kulliyoti. O'zbek yosh shoirlari*. – *Toshkent: Zabarjad Media*, 2023.